

Farkas Péter

A VILÁGGAZDASÁG KÖZÉPTÁVÚ TENDENCIÁI

1. 2000-ben gyorsan futott a világgazdaság vonata. A regionális pénzügyi-gazdasági válságok nyomán 1997–1999-ben lelassult világgazdasági szerelvény 2000 folyamán újra robogott. A globálkapitalizmus durván 7–8 éves ciklikus hullámozása felfelé ívelő szakaszba került. A világgazdaság sebessége (4,7%) több mint másfél százalékkal haladta meg az előző évtized átlagát.

1.1. A leggazdagabb ipari országok GDP-je is szokatlanul gyorsan, a kilencvenes évtized 2,6%-os átlagával szemben (a még nem végleges adatok szerint) 3,9%-kal emelkedett. Különösen az Egyesült Államok teljesítménye volt kiemelkedő, mely már az utóbbi években is 4% feletti növekedést mutatott fel, s 2000-ben 5%-ot meghaladóan szárnyalt. Európa 3,5%-os teljesítménye kevésbé meglepő, de ugyancsak jelentősnek mondható. Japánban is voltak biztató jelek (1,4%), de az év második felében újra sötétebb felhők tornyosultak; nem valószínű, hogy az ország túljutott volna az évtizedes növekedési nehézségeken. Az újonnan iparosodó ázsiai országok kilábolnak a válságból, közel 8%-os növekedésükkel újra a legdinamikusabb országcsoporthoz képezik. Kiemelendő Kína kicsit lassuló, de tartósan magas dinamizmusa (7,5%) és India teljesítménye (6,7). Kelet- és Közép-Európa országai a kilencvenes években bekövetkezett nagy visszaesés után növekedésnek indultak, bár ez alacsony szinten következett be. Összességében még jelenős távolságra vannak a korábbi termelési színvonaluktól. E csoporton belül 2000-ben a megemelkedett kőolajárból profitáló Oroszország volt a legdinamikusabb. Az EU-csatlakozásra váró közép-európai országok már a kilencvenes évek közepétől mérsékelt gazdasági fejlődésnek indultak, és 2000-ben nagyobb sebességre kapcsolak. Afrika, a Közel-Kelet és Latin-Amerika is meghaladja az elmúlt évtized átlagát. Ezen belül azonban általában csak a kőolajexportálók helyzete javul, az egyéb nyersanyagok termelői, vagy száz ország, újra jelentős cserearány-(ár)vesztést szenved. A mostanában egyre többet emlegetett világgazdasági differenciálódás – az egy főre jutó GDP-t tekintve – tovább folytatódik.

1.2. Bár gyorsan fut a világgazdaság vonata, azért a pálya nem sima, sziklát is kerülni kell. Évek óta több olyan folyamat zajlik, melyek a világgazdasági konjunktúra további sorsát jelentősen befolyásolhatják. A szakértők is sokat vitatkoznak a konjunkturaciklusokról, az ipar szerkezeti megújulásának szükségességéről, az „új gazdaságról”, a belső piac és az export szerepéről, az olajárról és hatásáról, a globális pénzügyi rendszer állapotáról, a világgazdaság feszítő differenciáló hatásairól.

2. Az „új gazdaság” ideája részben illúziókon alapul. Az Egyesült Államok történelmében most volt a leghosszabb gazdasági fellendülési szakasz. 2001 februárjában lett volna tíz éve, hogy gyorsuló ütemben, alacsony inflációval, a korábbi időszakoknál alacsonyabb munkanélküliséggel futott az amerikai lokomotív. A világgazdaság 1997–99-es válságperiódusa sem ingatta meg, de 2000 második felétől fékezni kényszerült.

2.1. Az amerikai gazdasági ciklus meghosszabbításában valójában több tényező és körülmény játszott szerepet: a termelés folyamatos technikai megújítása, az információs technikák fejlesztésében és elterjesztésében játszott vezető szerep, ezzel összefüggésben a munkatermelékenység emelkedése; a tőkekoncentráció és centralizáció szintje; a nemzetközi gazdaság fokozódó liberalizációja, amely mindenkor a legerősebbek érdeke; a külföldre telepített termelés és főleg az amerikai spekulációs tőke extraprofitot hozó megtérülése, azaz a nemzetközi jövedelem-lecsapolás; a dollár speciális, nemzetközi tartalékvaluta-szerepe; jelentős mennyiségű külföldi tőke bevonása; más régiók nehézségeinek kihasználása; a külkereskedelmi cserearányok javulása, mögötte az export-szerkezet kedvező változása; továbbá az, hogy 1988 óta a belső fogyasztás (a lakossági fogyasztás és a beruházások értéke) lényegesen gyorsabban nő, mint a hazai termelés. Az infláció megelőzéséhez az importtöbblet mellett a költségvetési szufficit is nagymértékben járult hozzá. További tényezők is vannak, például a nemzetközi összehasonlításban alacsony energiaárak, továbbá a „munkaerőpiacának rugalmassága”, nem utolsósorban az ügyes gazdaságpolitika. Ez többek között a Fed eddig adekvátnak bizonyult kamatpolitikáját jelenti. Ha a tőzsde megingásától, dekonjunktúrától kell félni, a hivatalosan hirdetett liberális elvekkel ellentétesen a keresletet (pénzkínálatot) „mesterségesen” felpumpálják. Elsősorban dömpingvádakkal megvédik a nemzetközi versenyben sérülékenyebb gazdasági ágazatokat, miközben a többi országot a hatékonyság címén további piacnyitásra szeretnék bírni.

2.2. Az Egyesült Államok kivételes konjunktúrájának tehát sok oka konkrétan is megjelölhető. Ugyanígy a veszélyei is. Nyilvánvaló ugyanis, hogy a tőzsdeindexek soha, 1926–29-ben sem látott, a valódi gazdaságtól (termeléstől) teljesen elszakadt szárnyalásában megnyilvánult feszültség nem fokozható a végtelenségig. (2000-ben ugyan megállt a tőzsdei szárnyalás, sőt, 2001 márciusára összességében 20% körüli korrekció is bekövetkezett, de ez nem oldotta fel teljesen a korábbi években felhalmozódott feszítőerőket, melyek a pénzügyi túlfejlődésből adódnak.) Nem nőhet korlátlanul a kereskedelmi és a fizetési mérleg hiánya, ami egyben az USA jelentős eladósodásának is forrása. A hazai fogyasztás nem támaszkodhat sokáig a virtuális papirososztalékokra és a lakossági hitelfelvételre, valamint az importtöbbletre. Nem tartható a helyzet, mely szerint a lakosság megtakarítási rátája negatív, aminek következtében a lakosság eladósodik. Az nem lehetséges, hogy az ország konjunktúrájának növekvő tőkeszükségletét időtlen idő-kig a tőkeimport, a külföldi tőkejövedelem és a fedezetlen értékpapírpiac elégítse ki. A termelékenység rendkívüli növekedési üteme sem maradhat örök.

2.3. Az amerikai recesszió a kilencvenes évek derekától váratott magára. A speciális tényezők ezt halogatták. 2000 közepétől a konjunktúraciklus leszálló ágba került. Az, hogy a gazdasági növekedésnek csak megtorpanásáról vagy már egyenesen mélyebb visszaeséséről van-e szó, még nem világos. Mindenesetre ebben a helyzetben egy váratlan világgazdasági vagy belgazdasági esemény negatív spirált indukálhat. Közgazdaságilag feszített helyzetben egy kisebb hógolyó is lavinát indíthat („pillangóhatás”). Az amerikai gazdaságpolitika irányítói ezért reménykednek a konjunktúra fokozatos lehűtésében, ami 2000 második félévében bizonyos mértékben megkezdődött (*soft landing*), s a recesszió (*hard landing*) elkerülésében.

3. Figyelemre méltó jellegzetessége a fejlett országok elmúlt években mutatott kedvező konjunktúrájának, hogy megindításában a korábbiakhoz képest nagyobb szerepet kapott a hazai piac. A világgazdaság stabilizálásában és a konjunktúra élénkítésében az állam szerepe az elmúlt években megnőtt. A liberális gazdaságpolitika jobban, mint korábban, kiegészült a *keynesi* gazdaságpolitika elemeivel (*policy mix*). Ilyennek tekinthetők például az 1997–98-ban megingott közepesen fejlett országok – pontosabban a nekik hitelező bankok – konszolidálását szolgáló nemzetközi megahitel csomagok. 1998 októberében a New York-i tőzsde mélyrepülését az amerikai kormány a kereslet hirtelen felpumpálásával, a likviditás (dollárkínálat) jelentős növelésével hidalta át. Japán sok százmillió dolláros költségvetési programokkal is megpróbálta élénkíteni gazdaságát, (közülük a tizedik 2000 első felében hirtelen élénkületést okozott, majd az év második felétől lassú növekedésbe ment át). Ezúttal az IMF sem tiltakozott, sőt a komoly bírálatok nyomán egyes újonnan iparosodó országoknak – például az azóta sikeresen kilábaló Dél-Koreának, igaz ezt kevéssé verték dobra – ugyanezt a módszert ajánlotta.

3.1. A nemzetközi kereskedelem növekedési üteme az 1997-ben kezdődött regionális válságok és a pénzügyi piacok megingása nyomán mintegy felére esett vissza. A nemzetközi kereskedelem növekedést generáló hatása gyengült. Ebben a helyzetben sok fejlett ország kormányzatának korábbi monetáris és fiskális szigora lazult, neutrálissá, illetve egyenesen expanzionistává vált. Kezdetben a kamatszint csökkent, a forgalomba kerülő pénzmennyiség gyorsabban nőtt, a szokásos évi 4–5% helyett 6–8%-kal. Részben ennek hatására szárnyaltak tovább a tőzsdék, nőttek a lakosság elkölthető jövedelmei. A fejlett ipari országokban a kilencvenes évek közepén a lakossági fogyasztás emelkedése még elmaradt a GDP-étől, 1998-ban és 1999-ben lényegesen meghaladta azt, 2000-ban és várhatóan 2001-ben nagyjából egyforma ütemben emelkednek. 1998-tól a beruházások szerepe is nőtt.

4. A nemzetközi kereskedelem kérdőjelei sokasodnak. Az, hogy a kilencvenes évek derekához hasonló, a viszonylag lassú, váratlan, de kezelhető feszültségekkel jellemezhető korszak vagy egy a tőzsdeindexek számottevő korrekciójával járó időszak következik-e, nem csupán a gazdaságpolitikák sikerességén múlik. Kérdés például, hogy a nemzetközi kereskedelem növekedési üteme hogyan alakul? Felvetődik például, hogy a nemzetközi áru- és szolgáltatásforgalom legdinamikusabb szegmense, a transznacionális

társaságok vállalaton belüli és vállalatok közötti forgalma – mivel talán kimerítették az ebből adódó racionalizálási lehetőségek nagyobbik részét – talán már nem fog olyan gyorsan növekedni, mint az elmúlt másfél-két évtizedben. Ugyanebbe az irányba hat a látenszen vagy ma is felesleges termelő kapacitások megléte sok iparágban, az agrártermelésben (persze nem a kereslethez, hanem a fizetőképes kereslethez képest). Továbbá a munkanélküliség miatt fokozódik a társadalmi ellenállás a fejlett országokban a termelés kitelepítése ellen. Ha a nemzetközi kereskedelem dinamikája tartósan lassul, akkor csökken az a szerepe, amelyet az egyes országok gazdaságára az elmúlt két-három évtizedben kifejtett. A nemzetközi kereskedelem növekedése bizonyosan meg fogja haladni a bruttó hozzáadott érték növekedését, de nincs kizárva, hogy kisebb lesz a különbség, mint korábban.

4.1. A nemzetközi gazdasági szervezetek azonban a 2000. évi folyamatok nyomán optimistábbak. Így a WTO szerint is a most kezdődött évtized első felében a nemzetközi kereskedelem hasonló ütemben fog növekedni, mint a kilencvenes években, átlag 6,8%-kal. A 2000. évi világkereskedelmi tendenciák mindenesetre azt mutatják, hogy a gyors – becslések szerint 10% körüli – növekedése ellenére jelentős feszültségek halmozódnak fel. A legfontosabb országok kereskedelmi mérlegéről készült friss kimutatások szerint az USA és részben Nagy-Britannia kereskedelmi mérlegének korábbi, jelentős hiánya tovább emelkedett, Németország, Franciaország és Japán kereskedelmi többlete pedig számottevően csökkent. Következésképpen tovább nőtt a „feltörekvő” országok szerepe. Mindazonáltal a legfejlettebb országok kedvezőtlen kereskedelmi folyamatai csökkentik a következő évek nemzetközi kereskedelemre orientált gazdasági növekedésének esélyeit.

4.2. Amennyiben a nemzetközi kereskedelem és az általános gazdasági növekedés dinamikája lassul, a piacokért folytatott harc kiéleződhet. Nem kell számítani látványos vámemelésekre, totális kereskedelmi konfrontációkra. De az 1997–98-as válságidőszak tapasztalata is azt mutatja, hogy a nemzetközi forgalom lanygulása idején jelentős mértékben szaporodnak a „dömpingeljárások”, a rendkívüli, az időleges vámok, szigorodnak az adminisztratív megkötések. Feltehető, hogy az 1999 végén egyelőre kudarcba fulladt újabb WTO-körtárgyalás nagyon lassan fog haladni.

5. Aggasztóak a csökkenő megtakarítási és beruházási ráták. A beruházási ráta és a gazdasági növekedés kapcsolata a termelékenységétől, a gazdasági hatékonyságtól is függ. Mindenesetre tény, hogy a világgazdaság hosszú távon lassuló növekedési tendenciájának megfelelően a megtakarítások és beruházások aránya a GDP-ben a legtöbb országcsoportban csökkenőben volt az elmúlt két évtized folyamán. A fentiek alól kivételt csak Kína és Dél-Ázsia jelent, valamint a Szaharától délre fekvő Afrika, ahol a megtakarítások és az investíciók alacsony szinten stagnálnak.

5.1. A jelenlegi világgazdaság látszólagos paradoxonja, hogy a pénzügyi „túltengés” ellenére az értéktermelő tevékenységek finanszírozhatósága szűk, sok helyen tovább szűkül. A helyzetet az magyarázza, hogy a pénzügyi befektetések, főleg a spekulációk

terjedelme megnőtt a hetvenes évek elejétől, a korábbi korszakokkal ellentétben hozámuk magasabb, mint a termelő-szolgáltató-infrastrukturális beruházások profitja.

5.2. A termelékenység növekedése (és az utóbbi időben a gyakori adómérséklés) részben – vagy mint az Egyesült Államokban jelentős mértékben – ellensúlyozhatja a profitokra nehezedő nyomást, a beruházási arányok tendenciális csökkenését. Mindazonáltal a kilencvenes évek második felében a megtakarítási és a beruházási ráták viszonylag alacsonyra estek, ami arra utal, hogy a következő évek reálgazdasági tevékenységét befolyásoló forrásoldali-befektetési feltételek nem különösebben kedvezőek. (Egyébként a keresletoldali sem.) A termelékenység jelentősebb növeléséhez, növekedési ütemének fenntartásához is újabb beruházások kellene!

6. Felhők tornyosulnak a világ ipara felett. Sajátos volt a helyzete a világ iparának 2000-ben. Az ipari kibocsátás 1999 elejére – a mikroelektronikai ipar nélkül számítva – a stagnálás állapotába került. 1997 és 1999 eleje között egy sor iparágban világszerte – különösen Ázsiában és Latin-Amerikában – rohamosan nőtt a kapacitáskihasználtság. (Hatalmas kapacitásfeleslegek, esetenként eladatlan készletek voltak a világ vegyiparában, építőanyag-iparában, hagyományos gépgyártásában, textiliparában.)

6.1. Ennek ellenére alig kezdődött el a kapacitásleépítésekkel járó racionalizálás, azt több folyamat helyettesíti: a technikai megújulás, a termelékenység növekedése permanensé vált, a strukturális megújulást fúziók és felvásárlások helyettesítik, egyre gyakoribbak a megtakarításokat eredményező stratégiai összefogások, azaz a közös kutatás és gyártmányfejlesztési összefogás, valamint a közös alkatrész-, részegység- és késztermék-előállítás. A struktúraváltást, karcsúsítást az is fékezi, hogy a (gyakran, sőt jellemzően pénzügyi csoportokkal összefonódott, pénzügyi tevékenységet folytató) nagy multinacionális társaságok portfóliójuk egy részét pénzügyi-spekulációs tevékenységekben fialtatják, így az átlagos profitabilitásuk nem olyan rossz. További, valószínűleg jelentős tényező e tekintetben is, hogy a vállalkozói adóterheket az utóbbi években világszerte mérséklék.

6.2. Még a mélyebb termelési recesszió kibontakozása előtt, 1999-ben újraindult az ipari konjunktúra (pl. az akkor csökkentett kamatok, elerőtlenedő euró, esetenként lazább költségvetési politika, szárnyaló tőzsdék segítségével). Az Egyesült Államokban 2000 közepéig 6–7%-os, Európában ettől elmaradó, 5% körüli volt az ipari fellendülés, az ázsiai országokban a 12%-ot is meghaladta. A kapacitáskihasználás javult.

6.3. A strukturális feszültségek ezzel enyhültek, de a feszültségek középtávon kielemezhetőek. Annál is inkább, mert a 2000 első felében a legfejlettebb térségekben még gyorsuló ipari növekedés az év közepétől határozottan lassulni kezdett. Egyelőre az USA-ban erőteljesebben, mint Európában.

7. Miért az olajárak legújabb szárnyalása, s ez meddig fog tartani? Egyértelmű választ aligha tud bárki is adni. A kőolaj árát a monopolhatások, a stratégiai-politikai érdekek, a

termelési-szállítási ráfordítások, valamint a pszichológiai tényezők együttesen határozzák meg. Ásványi nyersanyagok esetében a piaci árnak fedeznie kell a még művelés alá vont, legrosszabb hatékonyságú lelőhely egyéni kitermelési költségét s hasznát is. A kőolaj esetében ez az északi-tengeri kőolaj, melynek felszínre hozása közelíti a hordónkénti 20 dollárt. A politikai-stratégiai tényező itt érhető tetten. Amennyiben ugyanis a ma már végleg lehetetlen szabadpiaci vagy más, optimális felhasználást segítő, észszerű viszonyok lennének világunkban, akkor az emberiség csak közel-keleti olajat használna. Az arab világban az átlagos kitermelési költség az 5 dollárt sem éri el! A fejlett tőkés országok, elsősorban az Egyesült Államok és Európa, önérdékű biztonsági megfontolásból is fenntartják saját kitermelő és feldolgozó kapacitásaikat.

7.1. A magas olajár inflációs nyomást is okoz, növeli a termelő és szolgáltató ágazatok költségeit, fékezi a konjunktúrát. Szakértői vélemények szerint a kőolajár tízszázalékos drágulása a fejlett világban 0,1–0,2%-os általános áremelkedést és 0,1%-os GDP-csökkenést okoz. A gyengén fejlett országokban a hatás ennek a duplája. A nem kőolaj-exportőr fejlődő országok kereskedelmi cserearánya (*terms of trade*) 2000-ben 11–33%-kal az 1995–97-es átlag alatt van. Ez megterheli fizetési mérlegüket (ráadásul a hitelek megdrágultak).

7.2. Mire számíthatunk most? Rövid távon beláthatatlan az olajár alakulása. Hosszabb távon azonban az említett északi-tengeri kőolaj kitermelési és szállítási költsége az etalon. Valahol a 20–25 dollár közötti sávban. A szakértők többsége ebben a sávban mozgó árat vár vagy remél 2001 közepére.

8. A nemzetközi pénzügyi rendszerben veszélyes folyamatok zajlanak. A kilencvenes évek folyamán a reálfolyamatoktól elszakadva már amúgy is megtöbbszöröződött tőzsdeindexek még gyorsabb, még veszélyesebb szárnyalásba kezdtek a gazdasági felledülés megindulásával párhuzamosan, 1999 közepétől 2000 elejéig. A pénzügyi luftballon feszítettségét jellemző adat: a New York-i tőzsde kapitalizációja 2000-ben elérte az Egyesült Államok GDP-jének 180 százalékát. Ez a mutató utoljára a „nagy válság” előtt ért el csúcsot, amikor a GDP 80%-át tette ki.

8.1. A világgazdaság felemás és bizonytalan helyzete tükröződik abban, hogy a régen látott gazdasági növekedési ütem ellenére a vezető tőzsdei árfolyamok 2000 folyamán nem emelkedtek tovább, inkább csökkentek. Különösen meglepetést okozott a technológiaiintenzív cégek részvényárfolyamának megingása. A pénzügyi luftballonból a regionális pénzügyi válságok és a vezető tőzsdék ideiglenes megingása nyomán 1997–98 folyamán több tízezer milliárd dollár áramlott ki a „réseken” és „íródott le”. Ez a folyamat 2000-ben újraindult. 2001 márciusára a Dow Jones index 10, a reprezentatívabb S+P 500 index 20, a Nasdaq 50, a Nikkei index 30%-kal, az európai folyamatokat összegző Euro Stoxx durván egyötödével volt az egy évvel korábbi alatt. A hosszú távú hatást még nem lehet kiszámítani. Az azonban biztos, hogy a pénzügyi rendszer korábbi „felfúvódásából” következett feszültségeket a 2000. évi korrekció még távolról sem enyhítette elégséges mértékben.

8.2. A nemzetközi pénzügyi rendszer másik izgalmas fejleménye a vezető valuták egymáshoz viszonyított árfolyamának alakulása. A dollár az amerikai gazdaság teljesítménye, vonzereje és nem kevésbé a magasabb kamatok miatt folyamatosan felértékelődött a többi valutához, de különösen az euróhoz képest. Az európai közös valuta értékvesztésének háttéréről kiterjedt vita folyik. Az egyik ok kétségtelenül az volt, hogy az export versenyképességének javításához „jól jött” a gyengélkedő közös valuta. (Igaz ugyanez elhalaszthatóvá teszi a versenyképesség javításához szükséges szerkezeti változtatásokat, tehát hosszú távon kedvezőtlen). További tényező, hogy az európai tőke az adott helyzetben az USA felé áramlott. A jelenleg még kedvezőbb európai konjunktúra, az észak-amerikai gazdasági fellendülés mérséklődése, továbbá az amerikai és az európai hosszú lejáratú állampapírok kamata közötti korábbi különbség jelentős csökkenése feltehetően lehetővé teszi az euro árfolyamának 2000 végétől mutatkozó stabilizálódásának tartósítását – legalábbis a következő hónapokban.

8.3. További jelentős változás az eladósodott országok finanszírozásának bonyolultabbá válása. Igaz a Fed 2001. évi kamatcsökkentései a nemzetközi hitelek törlesztését olcsóbbá tehetnék, de a világgazdasági bizonytalanságok miatt a „felemelkedő” országoknak számított kamatfelár újra növekvőben van.

9. A globalizáció jelenlegi, a transznacionális tőke által vezérelt formája folytán az elmúlt két-három évtizedben fokozódtak a piaci viszonyok spontán differenciáló hatásai. Nemzetközileg és a társadalmakon belül is, legyen szó a centrum országokról vagy a félperifériáról, perifériáról. A legtöbb régióban évtizedről évtizedre nőtt a munkanélküliség aránya. A piaci liberalizálás, a piacok megnyitása sok elmaradottabb országban dezindusztrializációs hatással volt, ami a „modernizáció” lehetőségét kérdőjelezi meg.

9.1. Világszerte erősödőben van a globalizáció jelenlegi formája elleni tiltakozás. Többek között az ellen, hogy a legfejlettebb országok szűk körben, a kevésbé fejlettek kizárásával döntsenek a nemzeti piacok további liberalizálásáról. Többről van szó, mint utcai megmozdulásokról. Az amerikai szakszervezetek bizonyos esetekben piacvédelmet értek el. A fejlődő országok csoportja áprilisban, a Világkereskedelmi Szervezetben, újra megakadályozta az újabb körtárgyalások megindítását, mivel a legfejlettebbek nem vállalták az agrár- és textilpiacuk további megnyitását a legelmaradottabb országok előtt. Ugyancsak áprilisban, Genfben, 30 szegény ország az adósságügyekben a tárgyalóerejük közös növelése érdekében csoportot hozott létre. Céljuk a súlyosan eladósodott országok egyesítése egy új szervezetben (*World Association of Debt Management Offices* – WADMO). A gazdaságilag elmaradott országokat tömörítő G77 csoport májusi havannai értekezletén 69 kormányfő, illetve államfő jelenlétében éles hangú közös nyilatkozatot fogadott el a jelenlegi globalizáció és annak negatív hatásai ellen. 2001 februárjában, a braziliai Porto Allegreben, a davosi csúcstalálkozó idején szervezett ellenkonferencián 49 – köztük például francia – kormányt és 160 millió embert képviselő szervezetek vezetői voltak jelen.

9.2. Részben a tiltakozások nyomán a nemzetközi szervezetekben is erősödött a felismerés, hogy az egyensúly és növekedés egymáshoz való viszonyában elmozdulás (restrikción alapuló kiegyensúlyozás helyett előremenekülés) szükséges. Így például a Világbankban felmerült a liberalizációs elveket összefoglaló, két évtizede hivatkozási alapul szolgáló „washingtoni konszenzussal” szemben egy „post-washingtoni konszenzus” szükségessége. Mindez egyelőre csak elmozdulás, de mutatja, hogy új globális kapitalista társadalmi és gazdasági paradigma kialakulásának korszakát éljük. Erre mutat a fentebb említett *policy mix* is. Amennyiben az új, átfogó, a gazdasági és társadalmi feszültségeket valamennyire kezelni tudó koncepció nem születik meg, és nem kerül alkalmazásra, hosszabb távon akár részben antikapitalista népi megmozdulások, polgárháborúk, helyi háborús helyzetek száma is nőhet. A legfejlettebb régiók között is kiéleződhet a konkurencia.

10. Mindezekből a világgazdaság elkövetkező két-három évére az alábbi variánsok adódnak:

10.1. Első variánsként elképzelhető, hogy az eddig is „hatékony” gazdaságpolitika eszközeivel a súlyosabb válság az USA-ban elkerülhető, tovább görgethető. A mai modern transznacionális kapitalizmus korszakában a kormányzatoknak és a nemzetközi pénzügyi rendszer irányítóinak még mindig viszonylag hatékony gazdaságpolitikai eszközök és nem kevés tapasztalat áll a rendelkezésükre. A világgazdaság jelenlegi feszültségei, az egyes országok és térségek konkrét gazdasági helyzete ebben az esetben középtávon mérsékeltén növekvő, és ezen belül differenciált lesz. Érdekes kérdés, hogy a fejlett ipari országokban a kilencvenes évek folyamán a három nagy centrum konjunktúraciklusainak korábbi egységesedési tendenciája megtört. Most vannak olyan jelek, hogy az amerikai konjunktúra lehűtése és a japán növekedés esetleges megindulása nyomán újra a fázisok egységessége kerül előtérbe. Egyes országokban, régiókban az újabb egyensúlyi zavarok, pénzügyi és termelési válságok elképzelhetőek, sőt valószínűek.

10.2. A második variáns egy többé-kevésbé jelentős, durván legalább kétéves világméretű válságzakaszt, gazdasági pangást, még inkább visszaesést jelentene. A világgazdaság transznacionális korszakában a tőkekoncentráció folytán a gazdasági folyamatok jobban eltérhetnek (fizetési mérlegek, kereskedelmi mérlegek, kapacitásfeleslegek, pénzügyi túlfejlődés stb.) az egyensúlyi állapottól. Ilyen helyzetben a nemzetközi pénzügyi rendszerben felhalmozódott, reálfedezet nélküli likvid tőkék, valamint a termelő kapacitások ma is meglévő feleslegei (a túlfelhalmozott likvid és termelő tőkék) egyaránt olyan helyzetet teremthetnek, amikor kiderül, hogy már nem hoznak megfelelő jövedelmet tulajdonosaiknak. A kapitalizmus története során ez megszokott jelenség. Ilyenkor a kiigazítások, a recessziók, a válságok során ezek a tőkék „megsemmisülnek”, elértéktelenednek. Márpedig amennyiben ma jelen vannak az ilyen tőkék, egy korrekció most is lehetséges. Ennek részét képezné a tőzsdék és általában az értékpapírok árfolyamának további jelentős korrekciója, az ipar és részben a szolgáltatások strukturális átalakulása (felesleges kapacitások bátrabb leépítése, a technikai-technológiai verseny

kieleződése, újabb összeolvadások, a stratégiai szövetségek hatóerejének növekedése stb.) Ebben az esetben a nemzetközi fizetések terén esetleg nagy zavarok várhatók. Az USA importkeresletének jelentős visszaesése elapasztaná azokat a kereskedelmi többleteket, amellyel a harmadik országok a Japánnal fennálló kereskedelmi hiányukat finanszírozzák. Sőt, mivel sok ország – beleértve az Egyesült Államokat – el van adósodva Japánnak, valójában kereskedelmimérleg-többletet kellene elérniük vele szemben, hogy törleszteni tudjanak. A japán 140 milliárdos exporttöbbletnek tehát ilyen helyzetben meg kell szűnnie, ami több mint 2 millió munkahely eltűnését jelentené. Hasonló folyamatok fenyegetnek más térségeket is.

10.3. A harmadik variáns inkább csak elméleti lehetőség, s talán egy válságszakasz későbbi következménye lehet. A globalizáció, a termelés, a gazdasági folyamatok nemzetköziesedése elvileg lehetőséget biztosítana a világgazdaságban felhalmozódott feszültségek közös, az összes nemzet demokratikus együttműködésén alapuló enyhítésére. A világgazdaság stabilizálása feltételezná a pénzügyi luftballon és a felesleges termelő kapacitások regulált átstrukturálását, ahol szükséges leépítését, még inkább az utóbbi kapacitások egy részének a kereslet növelése általi fenntartását, a fejlődő és a közepesen fejlett országok adósságainak leírását (ezek tőkerészét egyébként már bőven, sok esetben többszörösen visszafizették), a fizetési mérlegek kiegyenlítő finanszírozását, a nemzetgazdaságok és az életszínvonalak harmonizált fejlesztését, ennek érdekében a nemzetközi tőkeátcsoportosítást elsősorban az elmaradottabb országok javára, általában a világgazdaság hierarchikus rendjének egy demokratikusabbal való felváltását. Ez az „új” paradigma immár globális végiggondolással elismerné az államok (nemzetközileg is egyeztetett) gazdaságszervező és szociális szerepét, a piacok ellenőrzésének szükségességét, a fogyasztás, a szociális ellátás fontosságát. Mindez azonban a következő néhány évben aligha befolyásolja számottevően a világgazdaság állapotát és működési mechanizmusait. A multinacionális tőke elkülönült érdekei rendkívül erősek, ellenállnak a változtatásoknak. Az eddigiekből az is következhet, hogy egy súlyos válság nyomán a gazdasági és főleg társadalmi-politikai ellentmondások esetleg annyira kieleződnek, hogy az események távlatosan szétfeszítik a transznacionális társaságok pozícióit, a transznacionális kapitalizmus kereteit. Radikálisan megerősítve a globalizáció eddigi veszteségeinek érdekérvényesítését, a regionális, a nemzeti szintű és lokális érdekek erőteljesebb érvényesítését, előtérbe állítva a közösségi, szociális és kulturális értékeket.

10.4. Ezek után vessünk egy pillantást a Nemzetközi Valutaalap 2000 októberében készült középtávú prognózisvariánsaira. A világgazdaság 1999–2000 első félévi, fellendüléssel jellemezhető tendenciáit továbbvetítő alapvariáns szerint földünk összesített GDP-je 2001 és 2005 között évi 4,3%-kal nőne, ami több mint 1 százalékponttal haladná meg a kilencvenes évek átlagát. Az ipari országok gazdasági növekedése megközelítené a 3%-ot, ami csak néhány tizeddel magasabb, mint az előző évtizedben. A fejlődő országok csoportja évi 6%-kal (az előző évtized kb. 5,5), az átalakuló országoké 5%-kal nőne, (az előző évtized csökkenése után). Láthatóan különösen a fejlődő és a volt szoci-

alista országok tekintetében optimista ez az előrejelzés. A korábban taglalt tendenciák és a 2001 első heteire kialakult világgazdasági helyzet tükrében is ez a prognózis túl optimistának tűnik.

10.5. A *hard landing*, az erősebb visszaesés peremfeltételeit már az „új gazdaság” tárgyalása kapcsán említettük. A lényeg: 2001 elején az USA-ban a profitkilátások meredeken visszaesnek, a tőzsdeindexek 20%-ot zuhannak, a fogyasztók és termelők bizalma megrendül. Most, 2001 elején ez a variáns megvalósulni látszik. Ebben az esetben az USA GDP-je 2004-ig évente 1–2%-kal, az EU-é 0,5–1,4, Japáné 0,2–0,9, a többi térségé 0,1–0,8%-kal lennel alacsonyabb, mint az alapvariáns esetén. Az erősebb fékek 2001–2002-ben működnének, majd 2004–2005-ig fokozatosan oldódnának.

10.6. Az IMF optimistább prognózisa szerint, ha az EU és Japán jelentős szerkezeti és intézményi változásokat hajtana végre (agresszív munkaerő-piaci reform Európában, gyors szerkezeti átalakulás Japánban, az euró és a yen felértékelődik, gyorsuló belső fogyasztás és gyengülő export-versenyképesség, a termelékenység gyorsan nőne), az évente fél–egy százalékos lökést adna földünkön a GDP növekedésének. Maga az EU és Japán 2004-ig 1–2%-kal növekedne gyorsabban, mint az alapvariáns szerint, az USA-ban 0,2–0,4, a többi térségben 0,1–0,5% lenne a nyereség évente. Azt ajánlja az IMF, hogy az USA a *soft landing* érdekében fogja vissza a lakossági fogyasztást, a másik két fejlett központ viszont minden eszközzel ösztönözze annak gyors növekedését. Ugyanakkor maga is hangsúlyozza, hogy nagy a valószínűsége annak, hogy az amerikai és az európai konjunktúra összefonódása folytán az Egyesült Államok gazdasági recessziója nem hagyja érintetlenül az európai gazdaságot. Ezt mutatja az ismertetett *hard landing* prognó-zisvariáns is.

10.7. Szakmai körökben már évek óta vita tárgya, hogy amennyiben az Egyesült Államok konjunktúrája kifulladásig tart, átveheti-e a mozdony szerepét valamelyik térség? Valójában nem látszik pillanatnyilag a világgazdaságban olyan fejlett ország vagy országcsoport, amely az USA szerepét néhány év távlatában átvehetné. Az USA technológiai, termelékenységi, tőkekoncentrációs és menedzsment előnye tetemes. Nagyobb válsága esetén feltehetően a többi országcsoportot is – többé-kevésbé – maga után rántja. Megfogalmazódtak bizonyos remények Európa, azon belül az EU lehetőségeiről. Az elmúlt három évtized konjunktúraciklusainak elemzése azonban azt bizonyította, hogy az európai gazdasági növekedés tendenciálisan követi az észak-amerikaiét. Recesszió esetén korrelációjuk még szorosabb, mint a fellendülések időszakában.

11. Ami a rövid távú kilátásokat illeti, a gazdaságkutató intézetek 2001 elején már jobban hangsúlyozzák, hogy a fejlett ipari országok konjunktúraciklusa 2000 nyara óta leszálló ágba került – ha nem is drasztikus a visszaesés.

11.1. Január első napjaira világossá vált, hogy az évek óta várt lassulás bekövetkezett, az Egyesült Államok gazdasági növekedése elakadt. A Fed váratlanul és a megszokott mértékhez képest drasztikusan, 50 bázisponttal, 6%-ra, majd 5,5%-ra, később 5%-ra csökkentette az irányadó kamatlábat. Január folyamán az is kiderült, hogy a Fed elnöke,

Greenspan már nem ellenzi az új elnök, Bush 10 évre szóló 1600 milliárdos adócsökkentési programját, ezzel is élénkíteni próbálva a konjunktúrát. Mindez nem biztos, hogy elég a recesszió elkerüléséhez. A kamatok csökkentése nem jelenti automatikusan a vállalatok finanszírozhatóságának javulását. A bizonytalan helyzetben a megtakarítás fokozottan a hosszú távú állampapírok iránti keresletet növelheti, ami elvonást jelent a rövid távú fejlesztésektől. Az értékpapír-jövedelmek 2000. évi stagnálása, az erősebb áremelkedés, a foglalkoztatottak számának a korábinál lassúbb emelkedése folytán a lakossági kereslet augusztustól kezdődően észrevehetően mérséklődött. A dollár magas árfolyama és a világgazdasági kereslet ütemének némi mérséklődése folytán az exporttevékenység lanyhult. A kőolajár emelkedése a termelési költségeket növelte. A profitkilátások rosszabbodása folytán a beruházások növekedési üteme is visszaesett, a beruházási javak rendelésállománya immár csökken. A növekedési ütem mérséklődése a gazdaság összes ágazatára kiterjed. Nehezedik a külső finanszírozás is. A kereskedelmi mérleg deficitje hónapról hónapra emelkedett, a folyó fizetési mérleg hiánya 2000-ben a GDP 4%-a fölé emelkedett, miközben a tőzsdeindexek stagnálása folytán a külföldi tőke befektetési hajlandósága mérséklődött. Ez utóbbi most, a kamatcsökkentés után feltehetően tovább gyengül. A folyamat kifutása még nem világos. Nem tudható, hogy a negatív spirált sikerül-e lefékezni.

11.2. Nyugat-Európában, azon belül az Európai Unióban az Egyesült Államokhoz hasonlóan – részben a nagyobb áremelkedések nyomán – a lakossági kereslet növekedése mérséklődött a harmadik negyedévtől, amikor csak 0,5%-kal, éves szinten mintegy 2,3%-kal bővült. Mindazonáltal a harmadik negyedévben éves ütemre átszámítva még 3,4%-kal nőtt a GDP, ami csak két tizeddel kevesebb, mint a második negyedévben. Ebben közrejátszott a beruházási javak iránti kereslet jelentős emelkedése és a viszonylag dinamikus exporttevékenység. A működőtőke tekintetében 2000-ben az EU újra nettó importórrá vált, ami segíti a konjunktúrát. Megkockáztatható az a feltételezés, hogy némi késleltetéssel, az európai növekedési ütem az észak-amerikaihoz hasonlóan csökkenőben van. Az IMF is hangsúlyozza az európai és az amerikai gazdasági ciklus időbeli eltolódást. Az év végén már jelentősebben esett a vállalkozói bizalmi index. Az erősödő euró a világgazdasági kereslet lassú mérséklődésével együtt csökkentette az exportkilátásokat. Ugyanakkor az erősödő euró, az olajár mérséklődése és a gyengülő konjunktúra lehetővé teszi (bár az EKB márciusban sem csökkentett) az irányadó kamat mérséklését az inflációs veszély különösebb erősödése nélkül. Ennek stimuláló hatása lehet, ami mérsékelheti az esetleges dekonjunktúra mélységét.

11.3. Kelet-Európa, azon belül Közép-Kelet-Európa gazdasági jövőjét az amerikai konjunktúra főleg közvetetten, az EU-n keresztül befolyásolja. A térség országai exportjának csak 3–6%-a irányul az USA-ba. Ezzel együtt is némi csökkenés mutatkozott a harmadik negyedévtől egy sor ország növekedési ütemében, ami elsősorban az EU importkeresletének – igaz még egyelőre gyenge – mérséklődésére vezethető vissza. A nemzetközi pénzügyi rendszer bizonytalanságai, valamint a kereskedelmi és fizetési mérleg hiányának növekedése komolyabb gondokat okozhat több országban. E tekintet-

ben a szakértők Lengyelországot tartják a legveszélyeztetettebbnek, de Magyarországot is említik. Bizonytalan jövő elé néz az orosz gazdaság, ami a számára kedvező kőolajár növekedése és a rubel korábbi leértékelése nyomán 2000-ben gyorsan növekedett.

11.4. 2000 elején, a legutóbbi jelentős költségvetési gazdaságösztönző csomag nyomán Japánban kedvező növekedési tendenciák mutatkoztak. A GDP az első félévben évi 4%-os ütemben bővült. A világgazdasági feltételek jók voltak, az export az első negyedévben éves szinten 13%-kal nőtt. Az elmúlt években erősen visszaesett lakossági fogyasztás 2000-ben már alig csökkent: a foglalkoztatottság emelkedni kezdett, a fogyasztói árak inkább mérséklődtek, kormányzati támogatással a dolgozók vásárlási utalványokat kaptak, a jövedelemadót szeptemberben mérsékelték. A cégek fejlesztő tevékenysége lendületet vett. Mindennek ellenére az élénkülés Japánban is megtorpant a harmadik negyedévtől. Negyedéves szinten csak 0,2%-kal nőtt a GDP, éves szinten körülbelül 1,4%-os a bővülés. A háttérben elsősorban a világgazdasági feltételek rosszabbodása áll. Ebben a három hónapban éves szintre átszámítva csak 5%-kal nőtt az export. A vállalatok és a lakosság jövedelmi helyzetét rontotta, hogy a Nikkei tőzsdeindex, az ott forgalmazott papírok értéküknek közel harmadát elvesztették áprilistól az év végéig. Ugyanakkor a Japán Bank, bízva az első félévi fellendülés tartósságában, augusztusban beszüntette a 0%-os kamat korszakát és ¼%-ra emelte az egynapos irányadó kamatlábat. Az ipari termelés 2000 közepén még évi 5%-kal nőtt, októberben és novemberben már stagnált. A költségvetési hiány a GDP-ben 10% fölé emelkedett.

11.5. Ázsia újonnan iparosodó országaiban a gazdasági fellendülés 2000 közepéig tartósnak látszott, GDP-jük évi 5–7%-kal nőtt. A növekedés fő tényezője az export bővülése volt, de általában a belső fogyasztás is gyorsan emelkedett. A dollár gyengülése és az amerikai konjunktúra lassulása a jelek szerint nem hagyja érintetlenül ezt az országcsoportot sem. A harmadik negyedévtől észrevehetően csökkent a fellendülés üteme Dél-Koreában és Malajziában. Thaiföld is bizonytalan helyzetben van, ahol a belpolitikai botrány és a bankok jelentős bizonytalan hitelállománya tökémenekülést, a tőzsde zuhanását okozta. Indonéziában is van belpolitikai bizonytalanság, az olajbevétel mégis stabilizálta a növekedést. Kínában továbbra is nagy, évi 7%-os a GDP bővülése. A világgazdasági feltételek romlását a gyorsan bővülő belső fogyasztás és a kormány rendkívüli ösztönző kiadási csomagja egyelőre ellensúlyozni tudja. Az ország belépése a WTO-ba rövid távon növeli a konkurenciát, és megterhelheti külgazdasági mérlegét. India elmúlt években felmutatott imponáló, 2000-ben a 6%-ot meghaladó növekedése veszélyben van. A mezőgazdasági termelés bővülése mellett az exportra termelő információs technológiai ipar volt a fellendülés motorja. Ez utóbbinak kilátásai most romlani, s a kedvező időjárás sem lehet biztosított minden évben. Nyomasztó a költségvetésnek a GDP 11%-át elérő hiánya. Pakisztán gazdasága lassabban növekszik, igen gyenge állapotban van.

11.6. Latin-Amerika gazdasági fellendülését az észak-amerikai konjunktúra lehülése még közvetlenebbül veszélyezteti, mint az ázsiai közepesen fejlett országokét. Az Egye-

sült Államok fogyasztói keresletének visszaesése a legjobban Mexikó, de Brazília és Chile helyzetét is nehezíti. Mivel sok ország valutája valamilyen formában az USD-hez kötött, (vagy maga a dollár a fizetőeszköz), annak erősödése csökkentette a relatív nemzetközi versenyképességüket. Mindez kétségessé teszi, hogy a térség és annak fontosabb országai elérjék az IMF által októberben várt 4–5%-os növekedést 2001-ben. További bizonytalanságot jelent Latin-Amerika országainak finanszírozhatósága. Pillanatnyilag a nagyobb országok közül Mexikó, Brazília, Chile, Venezuela helyzete viszonylag stabilnak látszik. Argentína és Ecuador 2000-ben – részben gazdaságuk „dollárizálása” útján – túljutott az 1999. évi krízisen, de növekedésük még lassú és törékeny.

11.7. A Közel-Kelet országainak kilátásai – mint mindig – a kőolaj és földgáz piacának alakulásától függenek. Afrika legtöbb országának helyzete bizonytalan, csak a szénhidrogén exportőröké kedvezőbb. Egyébként a kőolajat és a földgázt nem számítva, a világpiacon a nyerstermékeknek a késztermékekhez viszonyított cserearányai 20–25%-kal romlottak az 1990. évihez képest. Ez az évszázados tendencia folytatódik. Azaz az elmaradottabb nyersanyagtermelő országoknak egy évtized múltán ötödével-negyedével többet kellett exportálniuk, hogy ugyanannyit importálhassanak. Ez már önmagában is elvonja belső fejlesztési lehetőségeiket, s akkor még nem beszéltünk a hiteltartozások kamatos kamatának törlesztéséről és a jövedelemkiáramlás egyéb formáiról.

* * * * *